

ALMQVISTIANA

ÅRSMÖTE I ALMQVISTSÄLLSKAPET

ONSDAG DEN 26 NOVEMBER KL. 18.30 PÅ STOCKHOLMS
BORGARGILLE, NYBROGATAN 60 (T-bana Stadion)

Årsmötesförhandlingar

Därefter

Tondiktaren Carl Jonas Love Almqvist. Lennart Hedwall och Mats Persson samtalar

Lennart Hedwall har genom sin fullbordade musikaliska biografi – som Almqvist-sällskapets medlemmar under året fått som medlemsförmån – gett oss en grundläggande bild av Almqvist och musiken.

Mats Persson, som håller på att spela in samtliga Almqvists pianostycken samtalar med Lennart Hedwall om den nya bild av Almqvist som växer fram.

Efter programmet

Middag i gammal stil

Klubbmästare Topsy Bondeson bjuder på en tvårättersmiddag.

MEDDELANDE FRÅN ALMQVISTSÄLLSKAPET # 36 2014

Anders Burman

Demokratins obönhörliga makt
Almqvist om riksdagspolitiken, jobben och skolan

sid 5

Ingvar Carlsson

En feminist före sin tid

sid 10

Birgitta Wistrand

En liten fråga till Jonas Love Almqvist om flickors utbildning

sid 12

Göran Gunér

Almqvist, makten och eftermälet

sid 14

STYRELSEN 2014

Kerstin Brunnberg, ordförande
Topsy Bondeson, skattmästare och klubbmästare
Vanja Edwinston
Göran Gunér
Mats Hellström
Olof Holm, sekreterare
Kristina Lilliehöök
Ulla Nordin
Ture Rangström
Cecilia Sidenbladh, vice ordförande
Petra Söderlund
Jon Viklund

MEDLEMSKAP

kan erhållas genom att sätta in 200 kronor på postgiro 38 06 49-4

ALMQVISTIANA #36, 2014

Meddelande från Almqvistsällskapet ISSN 1104-9014.
Redaktörer: Jon Viklund & Petra Söderlund
Grafisk form & produktion: BullhoundMedia AB

Upplaga 300 ex.

Detta och tidigare nummer kan beställas från sällskapets sekreterare Olof Holm, Terapivägen 16 E, 1 tr, 141 56 Huddinge, som även lämnar upplysningar om sällskapet, tfn 0708-78 99 71.

E-post: olof.holm@huddinge.se.
För kontakt med redaktionen: jon.viklund@littvet.uu.se.
Hemsida: www.almqvistsallskapet.se

Omslag:
Den sista ståndsriksdagens avblåsning på Gustaf Adolfs torg.
Detalj från litografi i *Ny Illustrerad Tidning*, nr 25 den 23 juni 1866.

INLEDNING

Årets nummer av *Almqvistiana* ägnas politiken. Har vi anledning att gå tillbaka till Almqvist när vi tänker kring politiska frågor i dag? Vi har bett två före detta politiker att ge sin bild av Almqvist. Ingvar Carlsson (S) skriver om Almqvists politiska mod och sprängkraften i *Det går an*, och Birgitta Wistrand (M) skriver om synen på flickors utbildning. Vidare tar idéhistorikern Anders Burman upp Almqvists hållning i frågor om riksdagen, skolan och arbete, och ställer författarens politiska tänkande mot vår samtid. Till sist har Göran Gunér – filmare, manusförfattare – bidragit med en artikel om Almqvist och makten, också den med utgångspunkt i dagens politiska situation.

Almqvists verk erbjuder onekligen läsaren ett rikt smörgåsbord av politisk dikt och traktat. Han skrev satirisk byråkratikritik (*Ormus och Ariman*), för-etnologiska betraktelser (t.ex. *Hvarföre reser du?*) och nationalkaraktistiker (*Svenska fattigdomens betydelse*). Han skrev om kriminalpolitik (*Om brottsliges behandling*), familjepolitik (*Europeiska missnöjets grunder*), skolpolitik (*Om Svenska Uppfostringsväsendet*) och kyrkopolitik (*Prestens ställning; Monografi*). Som journalist debatterade han snart sagt alla tidens brännande frågor, framför allt den så kallade sociala frågan och tidens fattigdom.

I dag uppfattar vi – med rätta – många av hans ställningstaganden som progressiva och moderna. Han förespråkade en kriminalvård inriktad på vård i stället för straff, en skola med mer effektiv och pedagogiskt levande undervisning, ett universitet med bättre villkor för universitetslärare; inte minst önskade han se en ordentlig reformering av folkskolan. Han ville utvidga rösträtten och avskaffa ståndsriksdagen. I kyrkopolitiken förordade han en separation mellan kyrkan och staten. Han ville vidare att kyrkan skulle lätta upp sin stränga syn på skilsmässan, och han visade upp särboäktenskapets fördelar. Vad gäller arbetsmarknadspolitiska frågor var han bland annat för näringsfrihet. Han vurmade för en skandinavisk union. Listan kan förstås göras längre. Man kunde dessutom lyfta fram idéer som i dag framstår som mera bisarra – till exempel hans tidiga tankar om utbildning och staten som präglar förslaget till Manhemsförbundets organisation – men det är en annan historia.

Trots detta dignande smörgåsbord av politiska åsikter är det numera i stort sett endast Almqvists uppfattningar i frågor kring familjen och kvinnans ställning som fortfarande aktualiseras. Det är betecknande av Ingvar Carlsson och Birgitta Wistrand i föreliggande volym valt just kvinnofrågan som fokus. Intresset för ”feministen” Almqvist beror förstås på en bredare önskan i dag att lyfta fram progressiva verk i svensk litteraturhistoria. När Makadam förlag ger ut antologin *Könspolitiska nyckeltexter* (2 vol., 2012) samsas *Det går an* med texter av Fadime Sahindal och Lukas Moodysson. Det

ligger förstås i den litterära receptionens natur att införliva författarskap, att göra dem samtida. Det är då endast naturligt att till exempel Tintomara i *Drottningens juvelsmycke* blir uttryck för en queer könspolitik eller att *Murnis* beskrivs som en pornografisk text.

Än intressantare blir det när Almqvist införlivas i det samtida politiska samtalet. Vad händer med *Det går an* när den inläses som talbok av Fi:s partiledare Gudrun Schyman (Adelphi Audio, 2012)? Ett annat intressant fall av politisk reception är skriften *Våra Lärromödrar och Lärofäder* (2000), ett exempel på historieskrivning utförd på uppdrag av en statlig myndighet. När Jämställdhetsombudsmannen (JämO nu nedlagt eller inlemmat i DO) skulle uppmärksamma ”jämställdhetsförkämpar i svensk historia från 1700-tal till 1900-tal” ägnas ett längre kapitel åt Almqvist, ett kapitel som särskilt lyfter fram Almqvists kamp för kvinnors näringsfrihet och hans radikala idéer om äktenskapet. Det är förstås glädjande när Almqvist lyfts fram och diskuteras, men i detta fall tycks projektet i första hand skvallra om den sorts ytliga kunskapstradering som präglar vår snabbfotade kultur: kapitlet slår något slags rekord i faktafel och det är inget som egentligen talar för att (den anonyma) författaren ens läst Almqvist.

Desto roligare då att i detta nummer av *Almqvistiana* kunna bjuda på essäer som präglas av personlig läsning och kritiskt tänkande. Och till sist en uppmaning. Almqvistsällskapets hemsida bereder sedan några år tillbaka plats för texter kring Almqvist – nya Almqvisttexter, biografiska fynd, Almqvistartefakter med mera – och särskilt bidrag kring de teman som de senaste numren haft: geografi, porträtt och politik. Ta gärna denna chans!

Redaktörerna

DEMOKRATINS OBÖNHÖRLIGA MAKT

Almqvist om riksdagspolitiken, jobben och skolan

Anders Burman

Carl Jonas Love Almqvist hade aldrig privilegiet att få rösta i ett allmänt, demokratiskt val. Men han gjorde sin röst hörd på andra sätt. Trots att det skulle dröja ett par decennier in på 1900-talet innan vi fick allmän och lika rösträtt i Sverige diskuterades representationsfrågan redan på hans tid. Almqvist, som i synnerhet under 1840-talet var en av de tongivande politiska debattörerna i det svenska offentliga samtalet, deltog aktivt i diskussionerna om en ny representationsordning och engagerade sig också i en lång rad andra politiska och sociala frågor. Det här var före det moderna partiväsandets uppkomst, och den sortens yrkespolitiker som vi är vana vid idag fanns ännu inte. I den situationen spelades en desto viktigare opinionsbildande och ideologiproducerande roll av samhällsengagerade författare och intellektuella som till exempel Almqvist.

Det var i samband med att Almqvist vid slutet av 1830-talet publicerade *Det går an* och började skriva i *Aftonbladet* och andra liberala tidningar som han öppet tog parti för de demokratiska politiska idéerna. Demokratien, som inte alls var lika självklar då som den kan framstå som idag, uppfattade Almqvist inte bara som ett styrelseskick utan lika mycket som ett socialt och politiskt tillstånd, en gemensam anda som enligt hans mening borde genomsyra samhället i dess helhet. Uppfylld av en tidstypisk framstegsoptimism var han övertygad om att samhället successivt utvecklas i en sådan demokratisk riktning. I en tidningsartikel 1847

konstaterade han ”att den sociala bildningen oavslutligt i vår tid och sedan långt tillbaka går i en *riktning till demokrati*”. Han lade till ”att detta sker med en sådan makt, att det på intet sätt i världen kan hindras, emedan det är alldeles detsamma som människoorganismens egen utveckling till större och renare förnuftighet”.¹

I enlighet med denna för hela hans samhällstänkande grundläggande uppfattning om en i det närmaste ofrånkomlig utveckling mot ett allt mer fritt, förnuftigt och jämlikt samhälle – demokratins obönhörliga makt – pläderade Almqvist för reformer inom en lång rad områden. Han ville i grunden förändra samhället, bland annat genom att gå tillbaka till den bakomliggande källan till de olika problemen som han menade fanns i det samtida samhället. I det avseendet var han en genuint radikal tänkare, för, som Karl Marx noterade i en av sina fyrtioalstexter, ”att vara radikal är att gå till roten med saken”². Precis som den tyske kommunisten kunde Almqvist ibland också brista ut i närmast revolutionära haranger, men det vore ändå felaktigt att framställa honom som en politisk revolutionär. Principiellt föredrog han successiva reformer framför revolutionära brott. När han talade om revolution var det vanligtvis som ett varningens ord för vad som komma skulle om inte de nödvändiga sociala och politiska förändringarna genomdrevs. ”Arbetet för reformer urartar aldrig till revolution annars än genom hårdnackat motstånd, som egoistiska korporationer göra emot sanningens krav och emot allmän män-

C.J.L. Almqvist. Litografi av J.S. Salmson

niskorätt”, slog han fast i *Monografi*, den digra volym från mitten av 1840-talet där han samlade äldre och nyskrivna texter i ett försök att underlätta översikten av och klargöra sina åsikter i ”vissa bland tidens frågor”³. Liksom många andra liberaler vid den här tiden använde han det våldsamma revolutionshotet som ett argument för fredliga reformer.

Som redan har framkommit gällde en av de reformer som Almqvist mest ihärdigt kämpade för den politiska representationsordningen. Fyrståndsriksdagen med adel, präster, borgare och bönder uppfattade han med goda skäl som en relik från en tid som flytt. Därför borde den ersättas med en riksdag av mer modernt snitt. Under fyrtiotalets gång framlades flera sådana reformförslag, bland annat i samband med de regelbundna återkommande riksdagarna. Till dessa konkreta förslag intog Almqvist vanligtvis en pragmatisk hållning såtillvida att han menade att det avgörande var att en reform verkligen

kom till stånd som en gång för alla gjorde slut på den obsoleta ståndsriksdagen. Sålunda kunde han under 1844–1845 års riksdag stödja ett kompromissförslag om en tvåkammarriksdag även om han principiellt föredrog en riksdag med bara en kammare. Samma logik återkommer i hans artiklar om de representationsförslag som diskuterades vid riksdagarna 1840, 1847–1848 och 1850–1851. Ett litet steg i rätt riktning är bättre än inget alls och genom många små demokratiska reformer kan till sist hela samhället omskapas, även om det tar tid. Almqvists grundreformistiska synsätt kommer väl till uttryck i följande passage från en tidningsartikel 1844:

Vi befinna oss i *nittonde* seklet. Oss tillkommer följaktligen att i detta sekel taga ut *det* steg, som utgör den saknödvändiga fortsättningen, *den nya länken för vår tid*, i den förutvarande sociala bildningskedjan. Men icke

är det tillbörligt, rätt eller ens möjligt för nittonde århundradet att ensamt för sig taga ut hela steget för all kommande tid, eller åtminstone för många sekler på en gång. Att träda in på de så kallade allmänna valens område, utgör inom de politiska rättigheternas krets den utvecklingsgrad, varmed vårt århundrade är kallat och pliktigt att gå, när denna ligger i rak följd efter det förutvarande i staten; men att med detsamma sträcka allmänna valrätten till sin yttersta gräns, göra den i samhället absolut gällande, upphäva all census, giva kvinnan representationsrätt o.s.v. måste tillhöra tiden efter oss.⁴

Här kan man lägga märke till att Almqvist – författaren till den feministiska klassikern *Det går an* – säger att tiden ännu inte är mogen för kvinnlig rösträtt. Även om han inte bara drömde om allmän och lika rösträtt utan också var helt förvisad om att den rättigheten skulle bli en realitet någon gång i framtiden, betonade han att man bör gå successivt fram med små steg. Som han uttrycker det på ett annat ställe gäller det vid reformer att vara radikal i avseende på målet men moderat i tillvägagångssättet.⁵

Representationsfrågan, som Almqvist i likhet med många andra reformvänner lade ner enormt mycket energi på under 1840-talet, är sedan länge löst. Men vissa av de andra politiska frågor som han engagerade sig i är fortfarande aktuella. Lite lekfullt kan man då fråga sig hur han skulle ha ställt sig till de två mest uppmärksammade frågorna i årets riksdagsval: skolan och jobben.

Då kan man först konstatera att skolfrågan låg honom synnerligen varmt om hjärtat. Det hade den gjort åtmins-

Jubel utanför riddarhuset 1865 efter den nya representationsreformens antagande. Ståndsriksdagen ersattes med en tvåkammarriksdag.

tone sedan han i slutet av 1820-talet började arbeta vid Nya elementarskolan i Stockholm, först som lärare men snart också som rektor. Det var ett progressivt läroverk med stor öppenhet för nya pedagogiska idéer och metoder. Studierna var mindre klassiskt och teologiskt orienterade och eleverna hade större valfrihet än vad som vanligtvis var fallet i tidens läroverk. Nya elementarskolan var lite som en modern alternativ friskola, om än i statlig regi. Ändå argumenterade Almqvist för en för alla gemensam skola och betraktade folkuppfostran som ”tidevarvets största och mest ideala tanke”.⁶ Han skulle av allt att döma ha vänt sig kraftigt mot den segregering som numera ständigt tilltar i våra skolor – liksom i samhället i övrigt. Skolan borde motverka klassklyftor och det kan den bland annat göra genom att fungera som en mötesplats för barn och ungdomar med olika sociala bakgrunder. Samtidigt insåg han i högre grad än de flesta av dagens politiker och utbildningsdebattörer att skolan primärt är till för elevernas skull, snarare än att de som går där betraktas som medel för den sociala produktionen och den ekonomiska utvecklingen. Han var också mån om att

skolan inte enbart skulle vara inriktad på förståndsBildning och teoretiska kunskaper, utan att barn och ungdomar också behöver ”upplyftas” till det goda och det sköna. En sådan mångsidigt inriktad skolgång kan i bästa fall leda till bildning, som Almqvist betraktade som ”människans högsta vä”.⁷

Till skillnad från skolan var ”jobben” knappast en fråga som stod högt på den politiska dagordningen under 1840-talet, åtminstone inte så som frågan vanligtvis förstås numera som något i stil med att skapa förutsättningar för arbetslösa att skaffa sig arbete för att göra Sverige mer konkurrenskraftigt på den internationella marknaden. Massarbetslöshet av det slag som grasserar idag kunde förvisso förekomma på vissa håll i de mer industrialiserade delarna av Europa, framför allt i England. Detta kände Almqvist väl till och i samband med sin Europaresa 1840–1841 uttryckte han i några korrespondensartiklar från London sitt stöd åt den framväxande engelska arbetarrörelsen, den så kallade chartismen.⁸ Under samma Europaresa besökte han också Paris. Det var med sina erfarenheter däri från som han sedan skrev *Gabrièle Miman-so*. I den 1842–1843 publicerade romanen finns ett fiktivt porträtt av politikern och skriftställaren Louis Blanc, som utnämns till ”hantverksklassernas varme försvarare”.⁹ Samme Blanc skulle några år senare spela en viktig roll i februarirevolutionen. I den andra franska republiken, som revolutionen 1848 resulterade i, gjordes ”rätten till arbete” till ett offentligt mål för regeringen. Det var ett mål som även Almqvist kunde ställa sig bakom.

Det förindustriella Sverige var annars tämligen förskonat från de värsta formerna av massarbetslöshet, och någon revolution utbröt aldrig här 1848, trots att vissa

ansatser i den riktningen faktiskt gjordes. Att fabriksarbetare, hantverkare och andra icke-privilegerade grupper inte desto mindre kunde leva under eländiga förhållanden var Almqvist fullt medveten om. På olika sätt försökte han verka för att deras sociala villkor skulle förbättras.

Till saken hör också att han värderade själva arbetet högt. Inte för inte heter en av hans folkskrifter *Arbetets ära*, och i *Europeiska missnöjets grunder* talar han om människans naturliga lust till arbete och konstaterar att arbetet är ”en huvudbeståndsdel i hennes livs sanna tillvaro”. Under vissa olyckliga förhållanden kan hon emellertid förlora sin arbetslust. Det sker till exempel när hon tvingas utföra arbete som inte motsvarar hennes fallenhet eller när hon inte ”fritt får begagna sitt arbetes frukter; d.v.s. då arbetet berövas sin rättighet att vara arbetarens personliga *egen-dom*.”¹⁰ Här kan man komma att tänka på Marx teorier i de så kallade ”Ekonomisk-filosofiska manuskripten” från 1844 om hur vissa typer av arbete – framför allt fabriksarbete – kan alienera eller förfrämli-ga människan från inte bara den produkt eller vara som arbetsprocessen resulterar i utan också från andra människor och rent av sig själv. Men Almqvist utvecklade aldrig någon systematisk arbetskritik av det slaget, och när han talar om rätten att få behålla resultatet av sitt eget arbete är det i själva verket en liberal snarare än socialistisk tanke. Detta framstår överhuvudtaget som typiskt för Almqvists politiska hållning under fyrtio-talet. Även om han periodvis kunde lockas av tidens socialistiska idéer var och förblev han liberal, närmast av socialliberalt slag. Men att vara liberal på 1840-talet var något annat än att vara liberal 2014. Det var betydligt mer kontroversiellt och utmanande – mer Fi! än Folkpartiet kanske man kan säga

Bonde från Leksand, teckning av J.G. Sandberg från Ett år i Sverige, 1864.

åtminstone i Almqvists fall, särskilt med tanke på hans feministiska engagemang.

Vad som också förtjänar att inskrivas är att Almqvist ställde de riktigt grundläggande politiska frågorna, om makt och demokrati, om rättvisa, jämlikhet och frihet. Och han vågade drömma om ett annat samhälle. Den sortens visioner saknas alltför ofta i dagens politiska samtal. Det gäller inte minst för riksdagsvalet 2014. Här vore det verkligen välkommet med djärvare tankar, mer oväntade perspektiv och radikalare lösningsförslag på vår tids stora politiska, sociala och klimatmässiga utmaningar.

Ja, visst kan samhällstänkaren och debattören Almqvist fortfarande provocera och inspirera.

1 Carl Jonas Love Almqvist, ”Allmänna walens rättsgrund”, *Jönköpingsbladet* 29/6 1847. Stavingen i detta och följande citat är moderniserad av författaren.

2 Karl Marx, ”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning”, i *Filosofiska skrifter. Skrifter i urval* (Lund: Cavefors i samarbete med tidskriften Zenit, 1978), s. 139.

3 Carl Jonas Love Almqvist, *Samlade Verk* 26. C.J.L. Almqvist. *Monografi*, red. Bertil Romberg (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 1995), s. 373, 33.

4 Almqvist, recension av *Ett ord i den stora frågan om förändring af nationalrepresentation i Sverige*, *Aftonbladet* 12/8 1844.

5 Almqvist, *Samlade Verk* 16. Om svenska upp-

fostringsväsendet, red. Lars Burman (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2007), s. 80.

6 Almqvist, *Samlade Verk* 16, s. 136.

7 Almqvist, *Samlade Verk* 16, s. 137, 88.

8 Se de artiklar och brev som är utgivna i Almqvist, *Hvad är en tourist? Brev och korrespondenser från en utrikes resa*, red. Kurt Aspelin (Göteborg: Akademiförlaget/Gumpert, 1961).

9 Almqvist, *Samlade Verk* 24. *Gabrièle Miman-so*, red. Dag Hagman (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2012), s. 82.

10 Almqvist, *Samlade Verk* 14. *Törnrosens bok Imperialoktavupplagan. Band III:1*, red. Bertil Romberg (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2005), s. 90.

EN FEMINIST FÖRE SIN TID

Ingvar Carlsson

Våra bibliotek fungerar som ovärderliga hörnstenar i kulturvärlden. Där finner vi fack- och skönlitteratur, böcker av svenska och utländska författare, allt från de gamla klassikerna till det senaste som just lämnat tryckpressarna. Det är en oskattbar tillgång att alla medborgare på detta sätt, utan kostnad, har tillgång till all tänkbar litteratur. Kommunerna har ett stort ansvar för att vi i framtiden bibehåller och utvecklar denna medborgerliga rättighet även om det kräver betydande ekonomiska resurser.

Jag hittade tidigt till stadsbiblioteket i Borås, först barnavdelningen, men snart nog hade jag åldern inne för hela biblioteket. Tack vare bra lärare blev jag tidigt intresserad av svenska författare från 18- och 1900-talen. Det var så jag i 16-årsål-

dern kom att läsa *Det går an* av Carl Jonas Love Almqvist. Jag anade inte då att den skulle bli min följeslagare under resten av livet. Jag unnar mig fortfarande glädjen och inspirationen att läsa om den med jämna mellanrum.

När jag börjar läsa boken fångas jag av huvudpersonerna Saras och Alberts resa med båt från Riddarholmen i Stockholm och sedan vidare med häst och vagn till Lidköping. Almqvists målande beskrivning gör att jag ser både personerna, naturen och platserna de passerar för mitt inre. Det ger mig också en inblick i hur de klarar en för den tiden relativt lång resa genom vårt land. Så småningom inser jag att det viktigaste i boken är samtalet mellan sergeanten Albert och glasmästardottern Sara. I den kärlek som upp-

står under resan kräver Sara ett jämlikt förhållande utan formell vigsel. I slutet av boken frågar Sara: ”Går allt detta an, Albert?” Och han svarar: ”Det går an”. Men det är mer än så. Budskapet i boken är en modern och radikal argumentation för kvinnans rätt till egen försörjning, självständighet och oberoende.

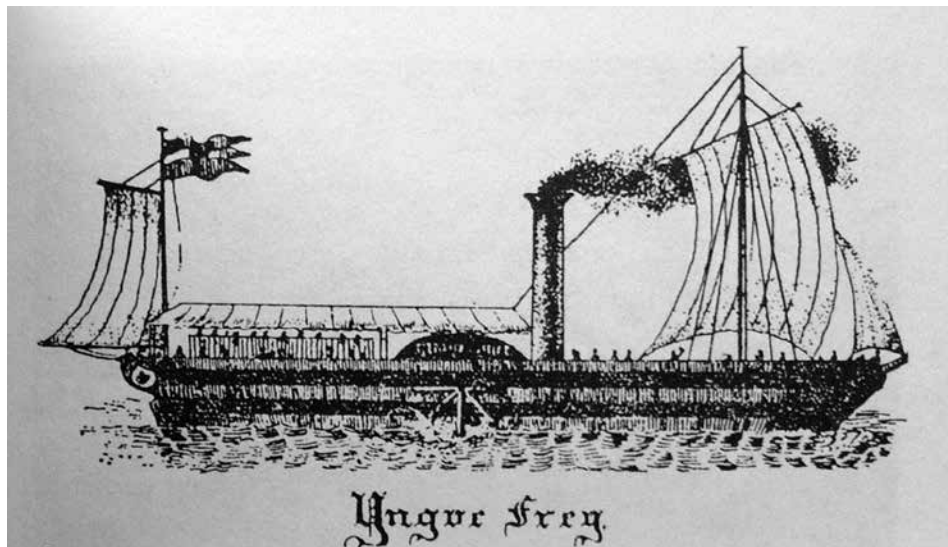
Jag förstår att författaren Almqvist inte bara är framsynt utan också modig. Det är nog inte många i 1850-talets Sverige som sympatiserar med så avancerade åsikter. När jag läste boken 100 år senare var Almqvists vision fortfarande långt från verklighet. Ändå kände jag direkt stark sympati för hans åsikter från vad jag upplevt i min vardag. Min mamma blev änka när jag var 12 år. Hon försörjde sig och sin familj som lågbetald textilarbeterska. Inte bara det. Tack vare henne kunde min bror Bengt och jag avlägga realexamen vilket inte var så vanligt för barn från arbetarfamiljer på den tiden. Jag hade alltså med egna ögon sett att kvinnor hade kraft och kompetens som inte stod männen efter. Ett politiskt budskap om jämställdhet mellan män och kvinnor lät rimligt i mina öron.

Under mitt politiska liv har jag fått uppleva några reformer som jag tror att Almqvist skulle ha gillat: Avskaffande av sambeskattningen mellan man och hustru och genomförandet av särbeskattning. Föräldraförsäkringen och utbyggnaden

av dagis. En rad lagändringar som stärkt kvinnans oberoende och självständighet. 1994 kunde jag bilda världens första jämställda regering med lika många män som kvinnor. Mest besviknen skulle nog Almqvist ha varit över att vi ännu inte förverkligat kravet på lika lön för lika arbete.

Det är naturligtvis svårt att besvara frågan om boken *Det går an* haft en påverkan för ökad jämställdhet i vårt land. Olika faktorer har medverkat till att Sverige åtminstone i vissa avseenden på detta område anses vara ett föredöme. Men för min egen del hade det en betydelse att jag i unga år fick del av Almqvists syn på hur relationerna mellan man och kvinna borde förändras. Det har stärkt mig i övertygelsen att kulturen är en viktig del i varje demokratisk utveckling.

I dag är det många som kallar sig feminister även om ibland övertygelsen verkar hastigt påkommen och det brister i det praktiska handlandet. Med Carl Jonas Love Almqvist var det tvärtom. Med ett genomtänkt budskap, långt före sin tid och med betydande personliga uppoffringar gick han i bräsch för kvinnans mänskliga och demokratiska rättigheter. *Det går an* förtjänar att läsas med eftertanke än i dag, inte minst av politiker med feministiska ambitioner. Då har de större möjligheter att bli tagna på allvar.

Yngve Frej (teckning efter originalritning), hjulångaren som tog Sara och Albert från Stockholm till Lidköping i Almqvists *Det går an*.

EN LITEN FRÅGA TILL JONAS LOVE ALMQVIST OM FLICKORS UTBILDNING

Birgitta Wistrand

När Anna Ahlström startade sin skola år 1902, döpte hon den till Nya Elementarskolan för flickor, något som väckte uppmärksamhet i flera läger eftersom det redan fanns en Nya Elementarskola i Stockholm. Den var avsedd för pojkar, som alla statliga skolor fram till 1927 och här kunde endast män få tjänster. Trots sin filosofie doktorsgrad ansågs Anna Ahlström inte behörig. Inte heller hade hon tillstånd att kalla sig rektor utan fick anta den mer beskedliga titeln föreståndarinna.

På Ahlströmska skolan, som var en flickskola med studenträttigheter, kunde däremot välutbildade kvinnor få både tjänster och undervisa. Flickors utbildningar finansierades under den här tiden huvudsakligen av privata medel och föräldrarna betalade terminsavgifter och böcker.

I Anna Ahlströms arkiv återfinns flera tidningsklipp där namnfrågan diskuteras, vilket visar att hon blivit road av uppståndelsen och valt namnet med avsikt.

Utbildnings- och undervisningsfrågorna diskuterades livligt i Sverige under 1810 och 1820-talen. Många krävde att utbildningen, framför allt läroverken, skulle anpassas till den nya tiden och till andra yrken än präster och lärare. Den växande medelklassen ställde också nya krav. De klassiska språken borde därför ges ett minskat inflytande och nya ämnen tas in, menade många. En särskild kommitté tillsattes, den Stora Uppfostringskommittén med bland andra Johan Olof Wallin som medlem. Denna lade fram

flera förslag om förändringar av undervisningens innehåll och uppläggning. Förslagen skulle prövas i Nya Elementarskolan som inrättades som en experimentskola år 1827 efter ett Kungligt brev. Latinet blev inte längre obligatoriskt, istället kunde eleverna studera moderna språk. En annan nyordning var att eleverna inte längre hade klasslärare utan ämneslärare som undervisade i sina ämnen under hela skoltiden.

Det var till denna experimentskola som Jonas Love Almqvist rekryterades efter att ha arbetat några år som lärare på Krigsskolan vid Karlberg. Det sägs ha varit vänner som skaffade honom anställningen vid Nya elementarskolan. Som vanligt behövde Almqvist tjäna pengar och som lärare och senare rektor fick han både en fast lön och en god social ställning. Dessutom tjänade han pengar på sina läroböcker.

Under hela 1830-talet innehade Almqvist rektorskapet och varvade utgivningen av skönlitterära böcker med författandet av läroböcker, något som ingick i hans anställning. Svensk språklära och Svensk grammatik är några av hans läroböcker vilka kom ut i flera upplagor. I Svenska Akademiens granskning av Svensk Språklära ansågs den visa på både "lärdom och forskning". För en modern läsare är den ett imponerande verk med många pedagogiska synpunkter och insikter. I den tredje upplagan har Almqvist dessutom lagt till ett kapitel om stilar där han ger eleverna exempel på hur man skriver brev, beskriver naturen

Anna Ahlström som ung student kring 1880.

och människor m.m. Allt för att de lättare skall komma in i språket.

Eleverna sägs ha uppskattat Almqvist som lärare och till en början lär han själv ha varit förtjust i rollen som utbildare och lagt ned stort arbete på sin undervisning. Han hade fria händer att utveckla sitt curriculum. Min uppfattning är att Almqvist var en genuin folkbildare som gärna ville dela med sig av sina kunskaper och erfarenheter men också roa och berätta. Hans förmåga att komma till tals med alla slags människor måste också ha varit en tillgång i arbetet med eleverna. Det vore intressant att veta mer om hans insatser som utbildare.

Almqvist tröttnade efter några år på lärarbetet och ville vidare, han tog därför tjänstledigt längre perioder och fick till sist lämna skolan när bråket om *Det går an* blossade upp år 1841. Ledningen ville inte se sin skola skandaliserad genom att ha en rektor som skrev romaner, där han förespråkade samlevnad utan äktenskap.

Det som förvånar är att Almqvist varken under sin tid som rektor eller senare på allvar behandlar kvinnors rätt till utbildning. Han skulle kanske t.o.m. kun-

nat pröva att ta in kvinnliga elever i sin experimentskola om han önskat. Idag, när flickorna dominerar många utbildningar, borde det inrättas en experimentskola för pojkar med syfte att motivera dem till att fullfölja sina studier. Nog är det märkligt att skolan på mindre än hundra år utvecklats från ett manligt reservat till ett kvinnligt territorium.

När Fredrika Bremer publicerade *Hertha, en själs historia, teckning ur verkliga livet*, år 1856, där hon lyfter fram kvinnors rätt och behov av utbildning väckte boken lika stort uppseende som *Det går an*. Den satte igång en livlig debatt om kvinnans ställning och myndighet. Hur ställde sig Almqvist femton år efter utgivningen av *Det går an* till Fredrika Bremers åsikter om kvinnornas rättigheter till egen myndighet och utbildning? Visserligen predikar Almqvist att kvinnors skall ha rättigheter i det patriarkala Sverige, men skulle de ha rätt till utbildning och kunna försörja sig med annat än hantverk, som Sara Videbeck? Stödde han på allvar kvinnors rätt till högre utbildning?

ALMQVIST, MAKTEN OCH EFTERMÅLET

Göran Gunér

Han föds 1793, ett år efter skottet på operan som ändade den enväldige Gustav III:s liv. Han dör i landsflykt några månader efter att ståndsriksdagen avskaffats i juni 1866. Båda dessa händelser blir betydelsefulla i Love Almqvists liv – den första i hans romantiska berättelse *Drottningens Juvelsmycke* (1834), den andra som led i den demokratisering av Sverige han länge drömt om.

”Det går en åska genom tidevarvet” skrev Almqvist. Ekon av kontinentens uppror och reaktioner rullar in över Sverige; det gamla överhettssamhället skakas av liberala och socialistiska attacker; statskyrkans trosmonopol rubbas av religiös väckelse och svärmeri; industrialismen skapar nya samhällsklasser och stadsmönster; kommunikationerna revolutioneras genom ångbåten, järnvägen, telegrafan och tidningspressen. Litteraturen, folkbildningen och de ungas fostran ser Almqvist som hävstångar i samhällsomvandlingen. Han rör sig nyfiket i dessa omvälvande skeenden och reser med öppna sinnen genom hemlandet men också ut i Europa, till Frankrike och England. Ivrigt tar han för sig av möjligheterna som samtiden erbjuder. Efterhand blir han allt radikalare. Det var inte ofarligt, skulle det visa sig.

Tidigt blir Love Almqvist beundrad i sin krets av vänner. På 1830-talet växer också hans rykte som författare - framför allt genom de sju första banden av *Törnrosens bok* som kommer 1833–1835. I detta märkliga samlingsverk ska småningom över sextio titlar i snart sagt alla litterära genrer samsas.

Efter den rika produktiviteten dessa år

reflekterar Love Almqvist under flitigt resande och samtal med hög och låg över färdriktningen i sitt liv och skapande. Han är drygt fyrtio år, olyckligt gift och tvåbarnsfar.

Almqvist är djupt medveten om sitt sammansatta väsen och märker hur han både fascinerar och skrämmer: ”Men så har mitt öde alltigenom varit – alltifrån min spädaste barndom har jag, oakadt begär till lenhet och ömhet, varit en retelse för alla omkring mig... Ja, en af mina vänner (Malla Silfverstolpe), har sagt att när jag är tyst, retar jag folk som mest.” Han undrar om det är kanske är hans livsuppgift att vara en stötesten?

1837 vigs Almqvist med strålände betyg till präst och hoppas få ett inkomstbringande pastorat. Han känner också att han av ”naturen är kallad att *tala* till folket”. Men den alltmer kontroversielle författaren får ingen tjänst. Då söker han i stället professuren i språk och estetik i Lund. Trots att han i många avseenden visar sig mest meriterad blir han utmanövrerad ”af Maktens egna medlemmar, hvilkas hufvudkaraktär är lögn, våld och list.” Men, skriver han också, ”hela massan af dem som i samhället betyda *ingenting* äro mig tillgifna”.

I december 1838 publicerar den alltmer drivne berättaren Love Almqvist fyra nya band av *Törnrosens bok*. De innehåller tio olika verk i högst olika genrer, tider och miljöer. Strax blir han landets mest omtalade och omskrivna författare – och journalist! I mars 1839 kontrakteras Almqvist nämligen av Lars Johan Hierta som medarbetare i det av överheten fruktade och hatade Aftonbla-

det. Vänner Atterbom, professor i Uppsala, förfasar sig: ”Kan det vara möjligt? *Han* täckas nedstiga i denna stinkande kloak, och hjälpa till att omröra der?” Almqvist svarar sommaren 1839: ”Jag vet nog, att du, bäste broder, ser ned på mig såsom på en låg person, ett slags mauvais sujet, derfore att jag alltid varit, är och blivit på folkets sida, och att min fantaisie rör det Himmelska och Goda, som är, men föga det fictiva, som vill synas. Jag vet också ganska väl, att jag är en person, som kommer att gå under; att jag är en enfant perdu, och att ingen människa kommer att räcka ut ett finger till min hjälp.”

Gamla relationer prövas och bryts genom vännernas etablering i det konservativa lägret och Almqvists fortgående radikaliserings.

Ja, han rör verkligen om i samhällsdebatten som en sanningens och och frihetens folktribun. Under 1839 skriver han totalt 45 artiklar om undervisning, estetik och om prästerskapets andliga och politiska uppgifter.

Dessutom fortsätter hans enorma produktivitet att flöda detta år med *Amorina*, fyra band folkskrifter, första delen av *Menniskosläktets saga* samt det tolfte bandet av *Törnrosens bok*, där Almqvist resonerar om vetenskap och konst. Han uppmanar diktarna att överge sin självupptagenhet: ”Poeterne, som nu gråta så mycket för enskild räkning, skola låta tvätta sina näsdukar, för att med dem – rene – söka aftorka mensklighetens tårar.”

I december kom så *Det går an*. På mycket kort tid blev denna lilla bok Sveriges mest omdiskuterade roman. Under årtal framöver skulle debatten fortsätta med följskrifter, artiklar och förtal. Almqvist, som utifrån sin odogma-

tiska tro ärligt och underhållande skrivit om kärlek, äktenskap och kvinnans rätt till jämlikhet och frihet blir plötsligt varg i veum för hela överheten. Någon lönsam tjänst som präst kan han inte räkna med och han mister sin anställning på Nya Elementar (anklagad för att vara ungdomens förförare). Almqvist tvingas in i en rastlös kamp för sin och familjens försörjning. Samtidigt är han stolt över vad han vågat och förmått: ”Jag föres allt närmare min roll, min plats i världen. O, om du visste, hvilken tillfredsställelse det medförer att icke känna sig ha lefvat alldeles förgäfvles!”

Under tiden fram till landsflykten 1851 skriver Almqvist mer än 700 tidningsartiklar, ett stort antal skrifter för *Törnrosens bok*, ett flertal fristående romaner samt olika texter i tidens frågor. Från mitten av 1840-talet och några år framåt kan han rida på den liberala och radikala våg som rullar fram över Europa och som kulminerar med februarirevolutionen 1848. Den når också Sverige. Runt Stockholms slott ställer militären upp kanoner. Soldater med skarpladdade gevär sätts in. 18 människor dödas och mer än 30 såras i en nu nästan glömd politisk tragedi. Samtliga ihjälskjutna var arbetare eller från samhällets lägsta skikt. Reaktionen har återtagit makten. Almqvists position försvagas.

Hans oerhörda flit förslår inte att hålla den ständiga kassabristen stången och han dras in i komplicerade växelaffärer med den ökände procentaren J.J. von Scheven. På försommaren 1851 blir Almqvist anklagad för förfalskning och giftmordsförsök på von Scheven. Det fientliga etablissemanget får definitivt övertaget. Hals över huvud går han i landsflykt via Tyskland till USA. Under resans gång försöker han försvara sin sak.

Ellen Key

Carl David af Wirsén

Gustaf af Geijerstam

Verner von Heidenstam
Målning av Johan Krouthén.

Men det är omöjligt - inte ens den nu vuxne sonen Ludvig vill tro honom. Efter femton år på främmande jord och under ständig hemlängtan dör han ensam i slutet av september 1866 i Bremen som "professor Carl Westermann".

Landsflykten hade applåderats av kronprins Carl som glatt sig åt att "regeringens farligaste fiende förstört sig själv". Inom hovkretsarna väcker den Almqvistska katastrofen "ett gränslöst jubel och man anser sig numera kunna förvisa varje liberal rörelse till tukthuset". Ärkebiskop Wingård fyllde på med "att vi äro att lyckönska till att ha blivit av med det aset Almqvist".

Lars Johan Hierta orkade i det här läget inte längre ge ut *Aftonbladet*, som togs över av anpassligare krafter. Få ville eller vågade längre kännas vid Almqvist, en gång idol inom landets unga radikala elit.

Upprättelsen kommer emellertid successivt. Man kanske kan säga att den började med ungdomsvännen Janne Hazelius nekrolog i *Nya Dagligt Allehanda*. Där framhålls Almqvists genialitet och betydande författarskap. När sonen Artur Hazelius 1872 tiggde föremål från allmogekulturen till Skansen, hans stora museiskapelse, fick givarna Almqvists *Kapellet* i nyutgåva som tack för att de gynnat "den stora fosterländska saken".

1880-talet bröt in med radikala politiska strömningar. I litteratur och konst gällde realism och naturalism. Socialismen i Europa och konstnärer och författare som Courbet och Zola inspiretrade de unga. När dessa nya, främst franska, samhällskritiska vågor når oss i Skandinavien vädrar mörkmannen C.D. af Wirsén ursprunget i vår egen litteraturhistoria: "För mig är Almqvist roten och upphovet till dessa vådor." Men 1880-talsradikalismen tycks inte ha hämtat särskilt

mycket hos stridsmannen och "förrealisten" Carl Jonas Love Almqvist. Ett undantag är kanske författaren Gustaf af Geijerstam. Han applåderades tidigt i sin författarkarriär av den ständigt alerta Almqvist-aktivisten Ellen Key i ett brev i början av 1884: "Sedan Almqvist skrev om svenska folket har ingen träffat en sannare ton och haft en djupare syn än Ni i berättelsen Från skären."

För att försörja familjen hade Geijerstam i slutet av 80-talet begett sig på inkomstbringande men slitsamma föreläsningsturnéer landet runt men även i Norge och Finland. Han började med ämnet "Zola" 1886. Publiken var gles men talaren engagerad.

När Geijerstam kom in på det som kallades sedlighetsfrågan, dvs. könsrelationerna, fri kärlek och prostitution rörde han sig på Almqvists hemmaplan och väckte samma indignation, provocerade samma samhällsbevarande kretsar som föregångaren 40–50 år tidigare. Men motståndet blev så hätskt att Gustaf af Geijerstam efter två års flackande Norden runt gav upp och slog in på en försiktigare väg. På 90-talet återkom han och undersökte i almqvistisk anda villkoren hos samhällets fattiga och svaga, tre närmast sociologiska undersökningar om arbetare i Stockholm, inom gruvinindustrin samt bland fabriksarbetare i Marks härad i Västergötland.

I sin tur skriver Ellen Key i ett öppet brev till Verner von Heidenstam (tryckt 1897) att "din studie över Svenskarnas lynne har givit den enda teckning av vår nationalkaraktär vilken man kan läsa på samma dag som (Almqvists) Den svenska fattigdomens betydelse". När Heidenstams *Nya Dikter* kommer ut 1915 är det flera kritiker som för *Songes* på tal. Det hade även Heidenstam själv gjort i sina

ord om Almqvist i snöyran på Solna Kyrkogård i november 1901 då Almqvists stoft vigdes till vila i hemlandet. Samtidigt antyder han där Almqvists medverkan till den egna katastrofen: ”Oskulden i detta ords egentliga mening besatt han ju givetvis icke, men hans själ ägde under sina högtidsstunder i sällsynt grad den oskuld, som icke vet av blygsel därför att den icke längre vet av skuld och som därför, sökande rättfärdigheten, nästan med ett barns stämma framstammar de frågor om ont och gott, vilka jordens alla kloka icke kunna svara. Endast den vilkens själ omedvetet kan förvandlas till ett barns, förmår skriva sådana dikter som Helgedomens Ande eller Fader, O säg mig”.

Heidenstam berör också med respekt den politiskt radikale Almqvist, denne ”den oförvägnaste stridsman.” Han slutar med en förhoppning: ”Har det icke tycks oss som skulle år efter år en förbannelse ha hängt över den ensamma graven där nere bland alla de rykande fabrikksskorsterna i Bremen! Så må vi då glädjas åt att förbannelsen äntligen är bruten och landsflykten hemma.” Ellen Key hade i sin sin välkända essä ”Sveriges moder-nate diktare” i *Ord & Bild* 1894 framhållit att:

före Almqvist hade endast två hans landsmän – de enda, som i flera riktningar starkt påverkat honom – talat om kärleken mellan man och kvinna som livets största innehåll. Dessa voro Swedenborg och Thorild, vilka med Almqvist dela ödet att i livet varit förstådda endast av en liten hängiven skara, att av den stora massan förkätt-ras, och att efter döden ej få vila i hemlandets jord. [...] Man

hänger, säger den unge Almqvist, sedelförfalskare. – Men den, som av tusen andra orsaker, men ej av kärlek, förenar sig med en person, den han icke älskar, och sålunda bildar oberäkneliga följder över samtid och eftervärld sprider långt förfärligare olyckor än förfalskandet av millioner sedlar. Generationens helighet, kärleken som enda grund för äktenskapets sedlighet, förhållandet mellan man och kvinna som livets största angelägenhet – se där de tre grundtankar, som möta oss redan i Almqvists ungdomsskrifter, och dem han ännu som gubbe lika helt ägnar sin tro.

Ellen Key prisar i sin essä Almqvist som demokratisk föregångsman, som reformator när det gäller rättsskipning och fängvård, som förnyare inom pedagogiken och som förespråkare för judarnas medborgerliga rättigheter. Vidare:

Han angriper med energi och genialitet nationalhatets oerhörda inskränkthet. Men han är därför icke någon ytlig kosmopolit. Hans tro på instinkten, på den ursprungliga naturgrunden gör honom till vår djupsinnigaste psykolog, när det gäller det allmän-mänskliga, på samma gång som rasens, nationalitetens egendom-ligheter. Han är lidelsefull i sin svenskhet, och ingen har avlyssnat vår natur och vårt folk deras innersta gendomligheter, deras mest säregna tycke med mera fin hörsel än Almqvist.

Key påminner också om Almqvists euro-peiska och skandinaviska idealitet. Hon slutar 1894 sin essä med en sammanfattning:

Det är genom sin universalitet, sin både inåt, uppåt och framåt skådande blick som Almqvist, mer än någon annan svensk diktare intill denna dag, är nästa århund-rades samtida. Man finner hos honom den altruistiskt sympatiska strömningen, som utmynnar i sociala omdaningsplaner, på samma gång som övermännisko-teorier. Han är demokratiskt panteistisk och likväl starkt individualistisk, han är utpräglad fritänkande och likväl mystiskt religiös, symbolist i fråga om konsten, anarkist i fråga om styrelsen, lever i syntesen och drömmer om monismen. Med ett ord, allt, som betecknar sekelslutet och bebådar sekelgryningen, möt-tes hos Almqvist som afton- och morgonrod-naden mötas i nordens drömfyllda, aningsfödande, halvljusa midsommarnatt.

På 1970-talet blev den politiske skribenten Love Almqvist en förebild i den samtida debatten om världens orättvisor och könsrelationerna. Folke Isaksson frågade sig varför gymnasiet lurat honom på den politiskt radikale Almqvist och försökte reparera skadan genom att ställa samman en antologi med hans samhällskritiska texter. Idag fortsätter doktorsavhandling-arna att produceras om detta rika förfat-tarskap. Hans journalistik publiceras. På scenen uppförs hans verk återkommande. Hans musik framförs och analyseras. Uppmärksamheten idag har ett brett fokus. Och tiden tycks äntligen ha kommit ikapp honom när det gäller relationen mellan könen.

Men när blir *Drottningens Juvelsmycke* film? Både Hjalmar Bergman och Alf Sjöberg har redan skrivit manus. Den politiskt radikale Sjöberg sa: ”ju mer vi utarmar vårt språk, desto mer stiger det almqvistiska i värde!”

